

Pamiatky industriálneho dedičstva a ich význam pre rozvoj cestovného ruchu na Slovensku

Gabriela STAŠÁKOVÁ, Marián KULLA

Abstract: *Industrial sights as a part of cultural heritage in Slovakia is a significant evidence of the development of science and technology with not only technical, but also historical and architectonic values. Although Slovakia has a rich industrial history, interest of public bodies and care of this type of cultural heritage is distinctly lacking in the country. Bureaucracy, poor technical condition, unfair practice of investors, low awareness of the public are affecting them badly. However, industrial monuments have a great potential in the modern tourism. The aim of this paper is to assess the spatial distribution of sights of industrial heritage in Slovakia with regard to their sectoral differentiation. It deals with the problems of their protection, significance and potential in tourism and shows their exploitation on examples from abroad and Slovakia.*

Keywords: *sights of industrial heritage, tourism, technical sights*

Úvod

Industriálne pamiatky ako sú as kultúrneho dedičstva na Slovensku predstavujú hmotné doklady vývoja výroby a priemyslu, a sú nositeľmi technických, historických a architektonických hodnôt. Aj napriek tomu, že ich význam v niektorých prípadoch aleko presahuje len lokálny i regionálny rozmer, záujem a starostlivosť o ne na Slovensku v porovnaní so západnou Európou výrazne absentuje.

Téma industriálneho dedičstva je však vo svete veľmi aktuálna. Svedčí o tom aj fakt, že rok 2015 sa stal Rokom európskeho industriálneho a technického dedičstva. Na myšlienke jeho zrodzenia sa zhodli asociácie venujúce sa industriálnemu dedičstvu z rôznych európskych krajín a regiónov. Azda najvýznamnejšou z nich je Európsky zväz asociácií priemyselného a technického dedičstva (E-FAITH). V celosvetovom meradle sa industriálnym dedičstvom zaoberá Medzinárodný výbor pre obnovu industriálneho dedičstva (TICCIH), ktorý je poradným orgánom v záležitostiach zápisu historicky významných priemyselných lokalít na Zoznam svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Aj na Slovensku sa snaží o popularizáciu tejto skupiny pamiatok niekoľko nadšencov. Už je to Klub ochrany technických pamiatok alebo niektoré občianske združenia, ktoré sa snažia zmapovať a pútavo prezentovať industriálne pamiatky a zabudnuté miesta na Slovensku.

Táto tematika je aktuálna aj z pohľadu cestovného ruchu. Moderný európsky cestovný ruch sa už totiž neorientuje len na tradičné formy (návšteva hradov, zámkov, kaštieľov, historických miest), ale aj viac preferuje nové, alternatívne formy turizmu. Industriálny turizmus, resp. turizmus industriálneho dedičstva takou formou určite je. Naznačujú to vo svojich publikáciách napr. Goodall (1993), Jonsen-Verbeke (1999), Hospert (2002) alebo Timothy (2011). Viaceré práce sa venujú transformácii bývalých ťažobných oblastí (po vyčistení suroviny) na účely cestovného ruchu. Edwards a Lourdes I Colt (1996) sa venujú premene baní a lomov vo Walese na areály slúžiace turistom, ktorí majú záujem spoznávať históriu baníctva v tejto oblasti Veľkej Británie, resp. sa v nich usporadúvajú rôzne koncerty a iné kultúrne podujatia. Rudd a Davis (1998) poukazujú na rozvoj turizmu v oblasti Bingham Canyon, kde sa v minulosti ťažila meď. Industriálny turizmus na Ostravsku analyzujú Bujok et al. (2015). Na využitie poľnohospodárskych technických pamiatok v cestovnom ruchu upozorňujú

Hron ek a Hron ek (2012). Iný typ turizmu spojený s priemyselnou innos ou je návšteva priemyselných závodov, ich múzeí, resp. prehliadka výrobného procesu v nich (Cudny a Hor ák 2016).

Slovensko, ako najpriemyselnejšia oblas bývalého Uhorska, má v oblasti industriálneho cestovného ruchu ve mi ve ký, no žia , v sú asnosti ve mi málo využívaný potenciál.

Pre lepšie pochopenie problematiky sme si medzi hlavné oblasti výskumu stanovili objasnenie priestorovej a odvetvovej diferenciacie pamiatok industriálneho dedí stva, ktorá je výsledkom historického vývoja priemyslu na Slovensku a rovnako aj priblíženie problému ochrany a zachovania týchto pamiatok, na osud ktorých nepriaznivo vplýva byrokracia, zlý stavebno-technický stav, nekalé praktiky investorov, i slabá informovanos a povedomie verejnosti o pamiatkach. Aj preto už v sú asnosti môžeme na fabriky Kablo, Gumon, i cukrovár v Trebišove len spomína .

Hlavným cie om tohto príspevku je zhodnotí priestorové rozloženie a odvetvovú štruktúru pamiatok industriálneho dedí stva a poukáza na ich atraktivitu z poh adu cestovného ruchu. Prostredníctvom inšpirácií zo zahrani ia sme sa podujali navrhnú turistické trasy po priemyselných pamiatkach vo vybraných lokalitách na Slovensku.

Industriálne pamiatky ako sú as kultúrneho dedí stva – teoretická báza

Kultúrno-poznávací cestovný ruch predstavuje ú elnú formu na využívanie vo ného asu. Rôzne typy kultúrnych pamiatok ro ne navštevujú milióny návštevníkov s rôznou motiváciou. McKercher (2002) vo svojej práci identifikoval 5 typov „kultúrneho turistu“ na základe h bky jeho kultúrneho zážitku:

- a) purposeful cultural tourist – návšteva kultúrnej pamiatky za ú elom získania nových poznatkov je hlavný dôvod návštevníka pre príchod do cie ového miesta a jej návšteva vyvolá hlboký kultúrny zážitok
- b) sightseeing cultural tourist – návšteva kultúrnej pamiatky za ú elom získania nových poznatkov je hlavný dôvod pre príchod do cie ového miesta ale tento typ návštevy vyvolá slabý kultúrny zážitok, má skôr zábavný charakter,
- c) casual cultural tourist – príležitostný kultúrny návštevník - návšteva kultúrnej pamiatky hrá ved ajšiu úlohu pre príchod do cie ového miesta, nevyvolá hlboký kultúrny zážitok,
- d) incidental cultural tourist – náhodný kultúrny návštevník – návšteva kultúrnej pamiatky nehrá významnú úlohu v návšteve destinácie a návštevník si neodnáša prakticky žiaden zážitok
- e) serendipitous cultural tourist – návšteva kultúrnej pamiatky nezohráva žiadnu alebo len malú rolu pri návšteve destinácie, avšak po jej návšteve si odnáša hlboký kultúrny zážitok.

Definíciu kultúrnych pamiatok nájdeme v § 2 ods. 3 Zákona . 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu. „Kultúrna pamiatka pod a tohto zákona je hnute ná vec alebo nehnuté ná vec pamiatkovej hodnoty, ktorá je z dôvodu ochrany vyhlásená za kultúrnu pamiatku“, pri om za pamiatkovú hodnotu je považovaný „súhrn významných historických, spoločenských, krajinných, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných alebo umeleckoremeselných hodnôt, pre ktoré môžu by veci predmetom individuálnej alebo územnej ochrany“.

Fond kultúrnych pamiatok je ve mi rozsiahly a kultúrne pamiatky môžeme rozdelí na základe viacerých kritérií do niekoľkých skupín. Timothy a Boyd (2003) delia pamiatky do troch skupín: hmotné nehnuté (historické budovy), hmotné hnute né (múzeá, historické dokumenty) a nehmotné pamiatky (umelecké podujatia). Yaleho (1998) typológia kultúrnych pamiatok obsahuje nasledovné skupiny kultúrnych pamiatok: a) múzeá, b) zámky, c) cirkevné pamiatky, d) iné historické atrakcie, e) umenie, f) priemyselné pamiatky, g) pamiatky dopravy, h) vidiecke atrakcie, i) rôzne atrakcie (filmové štúdiá a pod.), j) organizované podujatia. Zo slovenských autorov Mariot (1983) delí kultúrne pamiatky na základe druhových kritérií na

národohistorické, umeleckohistorické (v rámci tejto kategórie sú vymedzené aj technické pamiatky) a pamiatky udovej kultúry. Otrubová (2003) rozdeľuje kultúrno-historické pamiatky a zariadenia do 6 kategórií: kultúrno-spoľenské, umeleckohistorické, národno-historické, udovej architektúry, archeologické lokality a technicko-historické pamiatky.

Z pohľadu rôznych názorov sa ako veľmi nárastajúce javí presné zadefinovanie technických pamiatok. Jankovič et al. (1978) a Mlynka (1988) v definíciách kladú dôraz na technické kritérium a Kopšo (1992) zas na časové kritérium, čím vylučuje možnosť atraktivity aj viacerých nových technických objektov a zariadení.

Podľa nás najvýstižnejšie je vnímanie technickej pamiatky podľa Mazáka (2003), ktorý za technickú pamiatku považuje ľudské diela dokladajúce vývoj techniky, vedy a výroby v histórii spoločnosti, s dôrazom na ich rozmanité základné formy a využitie v rôznych oblastiach spoločenského života a v rôznych spoločensko-historických podmienkach, pričom stupeň ich kultúrnej hodnoty vyvoláva záujem spoločnosti o ich trvalé uchovanie.

Mlynka (2008) delí technické pamiatky do 3 základných skupín:

1. *pamiatky výroby* – sú výsledkom no zároveň aj zdrojom technickej práce. Ich hodnota je vyjadrená v strojom a inom technickom zariadení objektu. Hovoríme o tzv. priemyselných pamiatkach, ktorých typy sú späť s rôznymi priemyselnými odvetviami (baníctvo, hutníctvo, stavebníctvo, energetika, chemická, textilná, potravinárska výroba a pod.)
2. *pamiatky techniky* – sú výsledkom technickej práce. Ich hodnota je vyjadrená objemom technickej práce a zložitou technologickým postupom (inžinierske stavby).
3. *pamiatky vedy* – sú špecifické odborné pracoviská vybavené vedeckou aparaturou a prístrojmi (meteorologické stanice, planetária, observatória, laboratória a i.).

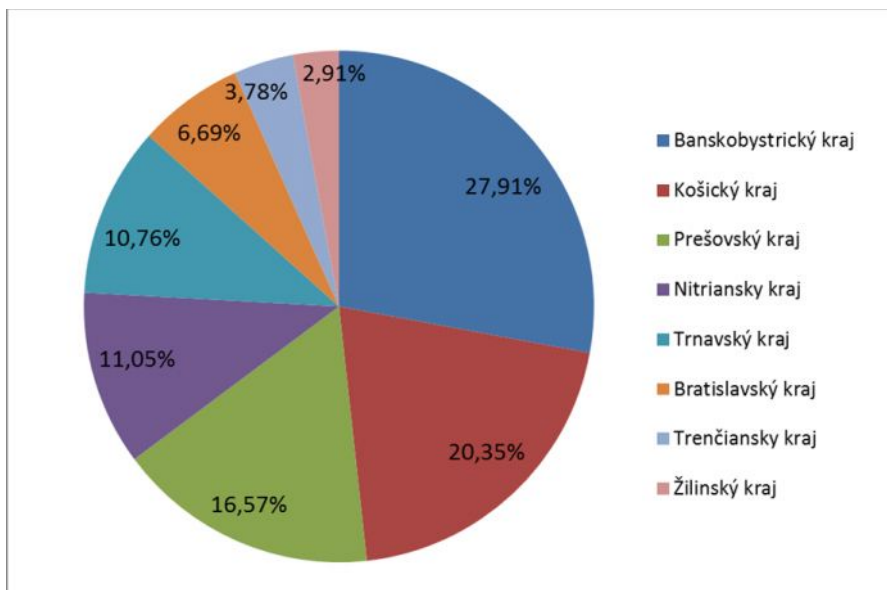
Podľa tohto autora je vhodné ako synonymum za technické pamiatky použiť termín „pamiatky výroby a vedy“.

V tomto príspevku budeme namiesto pojmu pamiatky výroby používať pojem pamiatky industriálneho dedičstva, príp. priemyselné pamiatky. Priemyselné pamiatky sa stali vyžadovanými turistickými atrakciami. Cestovný ruch zameraný na návštevu tohto druhu pamiatok možno označiť termínom industriálny cestovný ruch, respektíve cestovný ruch industriálneho dedičstva. Podľa štúdie Turizmus industriálneho dedičstva a agro/rurálny turizmus vypracovanej Tematickou sekciov štrukturálnej a kohéznej politiky Generálneho riaditeľstva Európskeho parlamentu (Lane et al. 2013), industriálny cestovný ruch je orientovaný na návštevu firiem, fabriek, závodov, ktoré sú aj v súčasnosti v prevádzke a v ktorých návštevník môže formou exkurzie sledovať výrobný proces určitého produktu. Na druhej strane, cestovný ruch industriálneho dedičstva podľa tejto štúdie predstavuje návštevu lokality, v ktorej už nedochádza k produkcii. Ide o návštevu industriálnych pamiatok a múzeí orientovaných na industriálne dedičstvo, ktoré už síce nie sú v prevádzke, ale sú schopné návštevníkovi dať výrobný proces na ukážku predviesť. Práve tento typ pamiatok je predmetom nášho výskumu.

Priestorové rozloženie pamiatok industriálneho dedičstva na Slovensku

Technické pamiatky na Slovensku tvoria neodmysliteľnú súčasť nášho kultúrneho dedičstva, hoci ich podiel na celkovom počte pamiatok je nízky. Svedčí o tom aj fakt, že z 15 607 nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok (stav k 1.1.2015) patrí do kategórie „Pamiatky vedy, výroby a techniky“ len 607 pamiatkových objektov. Pamiatkový úrad Slovenskej republiky teda eviduje 607 technických pamiatkových objektov, z ktorých až 344, teda 57 %, tvoria priemyselné pamiatky (PÚSR 2015).

Na obr. 1. možno pozorovať rozmiestnenie pamiatok industriálneho dedičstva, ktoré boli vyhlásené za národné kultúrne pamiatky podľa krajov SR. Pre úplnosť je však nutné poznamenať, že na Slovensku je ešte množstvo takých objektov, ktoré sú síce významné, ale doposiaľ nie sú pamiatkovo chránené. Aj napriek tomu možno vyvodiť niečo zo zovšeobecnení.

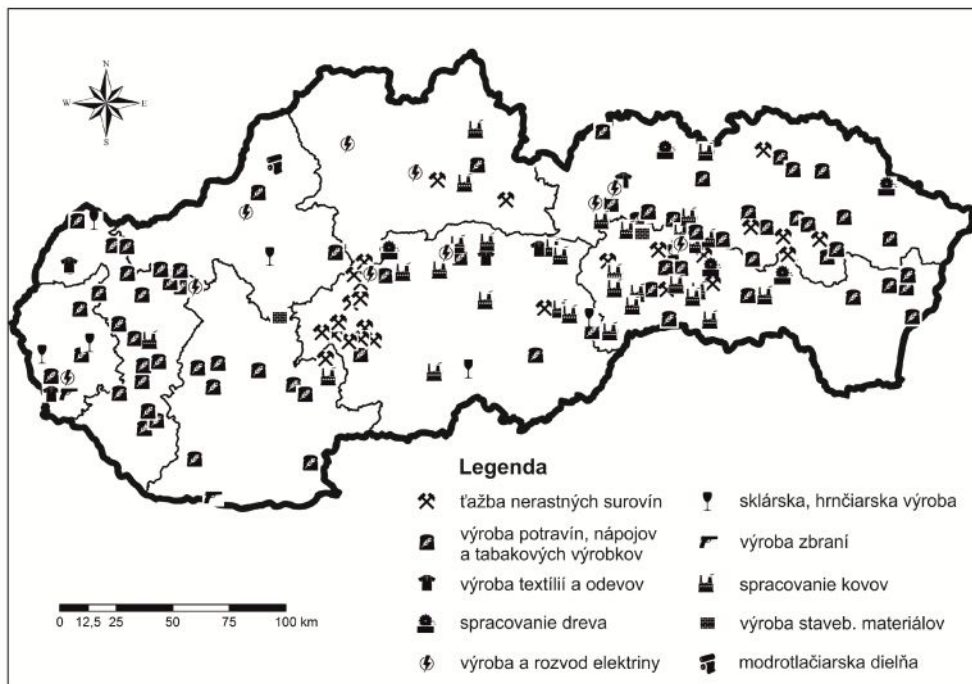

Obr. 1. Rozloženie pamiatok industriálneho dedičstva v krajoch SR (stav k 1. 1. 2015)
Zdroj: PÚSR (2015), vlastné spracovanie.

Najviac pamiatok sa nachádza v Banskobystrickom kraji, v oblasti Štiavnických a Kremnických vrchov a rovnako aj v oblasti Slovenského rudohoria. Ide o pamiatky baníctva a hutníctva, teda odvetví, ktoré boli v minulosti pre tieto regióny vďaka bohatým náleziskám drahých kovov a rúd prírodné. Najmenej sa ich nachádza v marginálnych častiach Oravy, Kysúc a severovýchodného Slovenska, ktoré boli počas Uhorska priemyselne zaostané. K rozvoju priemyslu tu došlo až po skončení 2. svetovej vojny, kedy sa priemysel z českého pohraničia presunul práve do týchto oblastí a rovnako ešte aj počas socialistickej industrializácie, ktorej zámerom bolo spriemyslenie dovtedy zaostalých území Slovenska lokalizáciou strategických podnikov v každom väčšom meste.

Ako možno vidieť na obr. 2., najrozšírenejším druhom pamiatok sú pamiatky potravinárskeho priemyslu (mlyny, cukrovary, pivovary, liehovary, ...), ktoré sa nachádzajú až v 45 % obcí s priemyselnými pamiatkami. Zabezpečenie obživy a produkcia potravín patrili k základným výrobným činnostiam ľuďa už od nepamäti a v súčasnosti tvoria až tretinu všetkých priemyselných pamiatok. Najväčší podiel z tejto skupiny pamiatok predstavujú mlyny (75 %), ktoré sa v minulosti nachádzali takmer v každej obci. Prvé doklady o vodných mlynoch na území Slovenska pochádzajú z 11. – 12. storočia. Za najstarší sa považuje záznam z roku 1135, ktorý dokumentuje mlyn v obci Pavlová na dolnom Hrone ako majetok kláštora v Bzovíku. Svoje maximum odo do po tu dosiahli koncom 19. storočia, v roku 1872 ich bolo na našom území približne 4 700, pričom viac ako 4 500 z nich tvorili vodné mlyny. K najzachovalejším mlynom patria pobrežné kolové mlyny na Malom Dunaji (Tomášikovo, Jelka, Jahodná, Dunajský Klatov), lodný mlyn v Kolárove, mlyny v Kvačianskej doline, či jediný zachovaný veterný mlyn v Holíci (Glazer-Opitz et al. 2012).

Okrem mlynov mali na území Slovenska dlhú históriu aj cukrovary. Prvé vznikli v roku 1830 v Banskej Bystrici a Bátorových Kosihách a do roku 1870 ich bolo na našom území 11 (Hallon 2010). Hoci na svoju dobu najmodernejšie a najväčšie podniky v Záhorskej Vsi, Trnave a Šuranoch produkovali až 40% uhorskej výroby (Hanušín 2014), postupne všetky zanikli a dnes sú funkčné už len dve – v Trenčianskej Teplej a Seredi.

Obr. 2. Priestorové rozloženie pamiatok industriálneho dedičstva v SR zapísaných medzi NKP (stav k 1. 1. 2015); Zdroj: PÚSR (2015).

Najvýznamnejšiu skupinu však tvoria bezpochyby pamiatky baníctva a hutníctva. Bohaté náleziská drahých kovov a železnej rudy podnietili vznik prvých banských miest, ktoré sa stali centrami uhorského baníctva a hutníctva. Najvýznamnejšia bola stredoslovenská banská oblasť, ktorú tvorilo 7 banských miest, a to Banská Štiavnica, Kremnica, Banská Bystrica, Banská Belá, Nová Baňa, Pukanec a Ľubietová. Na východnom Slovensku je známa tzv. smolnícko-gelnická banská oblasť, ale predovšetkým ťažba železnej rudy na Gemeri, alej ťažba soli pri Prešove, i ťažba drahého opálu v Dubníku (Haberlandová a Mlynka 2007). K Slovensku sa viaže aj viacero svetových prvenstiev – v roku 1627 bol v Banskej Štiavnici prvýkrát na svete použitý na rozpojovanie hornín pušný prach, v roku 1735 bola založená prvá Banícka škola a v roku 1763 Banská akadémia, prvá vysoká škola s technickým zameraním na svete. Do konca stredoveku malo najväčší význam hutníctvo neželezných kovov, najmä banskobystrickej meď a štiavnického striebra celosvetového významu. Neskôr sa do popredia dostávalo hutníctvo železa, vďaka bohatým ložiskám železných rúd hlavne v Slovenskom rudohorí. Až do prvej polovice 20. storočia boli hlavnými centrami slovenského hutníctva Gemer, Spiš a horné Pohronie. Železo sa od 10. storočia dorábalo v ťažkových alebo slovenských peciach, od konca 17. storočia sa uplatnili modernejšie vysoké pece. V priebehu 19. storočia, v dôsledku vzrastu významu železa vznikali relatívne veľké, svojho času moderné železiarske podniky patriace k najväčším v Uhorsku (Podbrezová, Tisovec, Krompachy) (Hanušín 2014). Unikátom sú medzevské hámre, ktorých v Nižnom Medzeve v roku 1893 pracovalo až 109 (Labaničová, Lobodová 2006). K známym vysokým peciam na Slovensku, ktoré sa s časom zachovali dodnes, patrí vysoká pec v Podbieli (Františkova huta), v Kluknave (Štefanská huta), v Nižnej Slanej (huta Etelka), vo Vlachove (Karlova huta), i vysoká pec Osrblie – Tri vody alebo vysoká pec v Sirku.

Hoci boli na našom území rozvinuté aj iné odvetvia priemyslu, medzi chránenými pamiatkami sa ich nevyskytuje až to ko, ako je to v prípade spomínaných pamiatok baníctva, hutníckeho a potravinárskeho priemyslu. Z energetického priemyslu je asi najvýznamnejšia vodná elektrárne v ubochni z roku 1904, ktorá bola prvou vodnou elektrár ou na pohon elektrifikovanej úzkorozchodnej lesnej železnice v strednej Európe (Haberlandová, Mlynka 2007). Elektrárne v Pieš anoch z roku 1906 a v Poprade z roku 1911 sú v sú asnosti zrekonštruované a využívané ako umelecké galérie. Známa je aj prvá vodná elektrárne na Slovensku z roku 1889 v Krompachoch.

Zo sklárskeho priemyslu je pamiatkovo chránená len sklárne v Uhrovci, ktorej výroba bola pred prvou svetovou vojnou presídlená do Lednických Rovní (dnes sklárske múzeum). Z remeselnej výroby sú známe manufaktúry na majoliku v Holí i a Modre, hrn iarske dielne v Stupave a Šiveticiach a modrotla iarska diel a – Trnkova diel a v Púchove, ktorá na Slovensku pracovala najdlhšie (Haberlandová a Mlynka 2007).

Problematika ochrany pamiatok industriálneho dedičstva

Historický a kultúrny význam hradov, kaštie ov, i kostolov je nespochybnite ný, no fond kultúrnych pamiatok je široký a pestrý a jeho sú as ou sú aj technické, resp. priemyselné pamiatky. Pamiatková starostlivos však spo iatku poci ovala vo i tomuto druhu pamiatok isté nepochopenie, a aj preto sa ich za lenenie medzi kultúrne pamiatky dialo a stále deje so zna ným oneskorením. Ich nielen historickú, no najmä technickú hodnotu si spoločne dostato ne nevedomuje, a preto ich vníma ako zbyto nú prí až. asto je však práve nezájum o ne dôvodom ich fyzického zániku. Problémom pri ich ochrane je taktiež skuto nos , že technické pamiatky sú najdiferencovanejším druhom zo všetkých. V tomto smere sú najhoršie vnímané industriálne objekty, a v rámci nich fabriky.

Nako ko ide o relatívne mladé objekty, ich vyhlásenie za kultúrne pamiatky je zd havé a problematické a to je aj dôvod, pre o sme o niektoré významné objekty prišli. astým dôvodom sú záujmy investorov. Areály bývalých fabrík predstavujú obrovské priestory asto na lukratívnych miestach, ktoré sú pre investorov prí ažlivé. Hoci sa v minulosti fabriky stavali skôr na periférii miest, postupnou urbanizáciou mesto tieto areály „pohltilo“ nato ko, až sa stali viac-menej sú as ou centra.

Zd havý proces zápisu medzi kultúrne pamiatky a asto zlý technický stav pamiatok nahráva investorom. Ako príklad možno uvies závod Kablo v Bratislave (závod bol postavený v roku 1895, výroba skon ila po viac ako sto rokoch), ktorý vyrábal silové, telefónne i kauukové káble a patril k najvýznamnejším v Európe. V areáli podniku sa nachádzalo viacero historicky cenných objektov. Nový vlastník však budovy zbúral, hoci proces ich posudzovania na zapísanie do zoznamu národných kultúrnych pamiatok ešte nebol uzavretý. Na miestach bývalého závodu má vyrás polyfunk né centrum Twin City.

alšími príkladmi sú objekty v Nitre, známej svojím potravinárskym priemyslom. Dominantou mesta boli najmä mlyny, ktorých história siahala do roku 1863. Prevádzka skon ila za iatkom 90. rokov 20. storo ia. V areáli bolo spolu 23 objektov. Investor ich za al búra bez povolenia pamiatkarov vo februári 2006. Na ich mieste dnes stojí moderné nákupno-zábavné centrum s názvom Mlyny (obr. 3).

Priemyselné dedičstvo je ve mi zranite né, naj astejšie dochádza k jeho strate z dôvodu nedostatku povedomia, dokumentácie, uznania alebo ochrany, ale taktiež z dôvodu meniacich sa ekonomických trendov a zložitých problémov ochrany životného prostredia, alebo vzh adom k jeho obrovskej ve kosti a náro nosti. Verejné orgány by mali lepšie pochopi a oceni potenciál priemyselného dedičstva, ktoré by sa mohlo sta k ú ovým prvkom pre udržate né územie a sociálno-ekonomickú regeneráciu.

*Obr.3., „Konverzia“ mlynov v Nitre.
Zdroj: Wordpress.com (2016); Nitralive (2016)*

Konverzia bývalých priemyselných areálov na kultúrno-spoločenské centrá

V posledných rokoch sa stretávame s prípadmi konverzií priemyselných objektov a areálov na centrá kultúry a športu. Zaujímavý príklad môžeme nájsť hneď za hranicami, u našich susedov na Morave. Dolní Vítkovice tvorí bývalý priemyselný areál baní Hlubina, koksovne a vysokej pece Vítkovických železiarní, kde sa medzi rokmi 1828 až 1998 ťažilo uhlie a vyrábalo surové železo. V súčasnosti je z areálu výnimkou národná industriálna pamiatka a jedinečné vzdelávacie, spoločenské a kultúrne centrum s nadregionálnym dosahom. Skopovým výškom sa jazdí na vrchol vysokej pece. V aule Gong v bývalom plynojeme prebiehajú konferencie a medzinárodné kongresy, Svet techniky prezentuje vedu a techniku zábavnou interaktívnou formou a kultúrna štvrť Hlubina neláka len hudobníkov a kapely, ale rovnako aj sochárov, grafikov, vizuálnych umelcov a celkovo všetkých milovníkov hudobných a iných kultúrnych podujatí (Dolní Vítkovice 2016).

Za zmienku určite stojí aj komplex bývalých uhoných baní Zollverein v nemeckom Essene, ktorý je zapísaný na Zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Areál je využívaný na konferencie, semináre, veľtrhy, koncerty, divadelné predstavenia, i výstavy. Komplex zahŕňa aj múzeum Porúria, hotel, kasíno, i vysokú školu manažmentu a dizajnu alebo fitnesscentrum s plavárňou. Podľa Frankovej a Kmeca (2006) je miestom, ktoré zohľadňuje moderné trendy v cestovnom ruchu.

V Európe sa stretávame s množstvom takýchto objektov, ktoré zastrešuje organizácia Trans Europe Halles. Ide o európsku sieť, ktorá združuje 58 multidisciplinárnych centier a 20 pridružených organizácií po celej Európe. Trans Europe Halles poskytuje dynamické fórum pre nápady, skúsenosti a výmenu, podporuje svojich členov a ich komunity a uľahčuje a podporuje umeleckú spoluprácu v celej Európe. Členovia Trans Europe Halles majú jedinečné skúsenosti a znalosti o tom, ako transformovať staré opustené priemyselné budovy na moderné kultúrne centrá (Trans Europe Halles 2016).

Zo Slovenska je do tejto siete zapojená Tabarka Kulturfabrik, ktorá sídli v budovách bývalej tabakovej továrne na Gorkého ulici v Košiciach. Okrem nej máme na Slovensku ešte niekoľko podobných centier. V Bratislave ide o Design Factory na Bottovej ulici v budove bývalej panelárne a Refinery Gallery v areáli bývalých montážnych hál Slovnaftu. Ďalším projektom je Elektrárne v Piešťanoch, i Tatranská galéria v Poprade v budove bývalej parnej elektrárne. Aj napriek tomu je však Slovensko v tejto oblasti na rozdiel od západnej Európy v značnom úzadí.

Pamiatky industriálneho dedičstva a ich význam z pohľadu cestovného ruchu

Zachovanie priemyselných pamiatok pre ďalšie generácie bolo hlavnou prioritou Prvej medzinárodnej konferencie pre zachovanie industriálneho dedičstva v Iron Bridge v roku 1973. V roku 1978 preto vznikol Medzinárodný výbor na ochranu industriálneho dedičstva UNESCO (TICCIH UNESCO). Do zoznamu Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO boli následne v krátkom čase zapísané mnohé priemyselné pamiatky a zároveň na seba celosvetovo upúťali aj prvé významné a tiež veľmi atraktívne konverzie starých a opustených priemyselných budov pre funkcie kultúry, umenia a vzdelávania.

Najvýznamnejšie priemyselné pamiatky sú súčasťou svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Medzi týmito pamiatkami má zastúpenie aj Slovensko, od roku 1993 je súčasťou Listiny svetového kultúrneho dedičstva UNESCO Banská Štiavnica a technické pamiatky jej okolia. Avšak nielen pamiatky zapísané v tomto zozname predstavujú vyhadzované turistické lokality. Pamiatky industriálneho dedičstva na Slovensku by sme na základe ich atraktivity z hľadiska cestovného ruchu mohli klasifikovať do 3 základných kategórií:

1. pamiatky s vysokým potenciálom pre rozvoj cestovného ruchu

Tieto pamiatky sa vyznačujú tým, že sú vďaka svojej histórii, zachovanému, zväčša zrekonštruovanému stavu a komerčnej propagácii pre návštevníkov atraktívne a sú cieľovým miestom ich návštevy. Do tejto skupiny pamiatok sme zaradili spolu 57 pamiatok (85 pamiatkových objektov), z ktorých sú najvýznamnejšie pamiatky Banskej Štiavnice a okolia zapísané v zozname UNESCO, mincovňa v Kremnici, Solivar pri Prešove, opáľové bane Dubník, mlyny v Kvačianskej doline, vodné mlyny v Kolárove, Jelke, Tomášikove a Dunajskom Klátove, hámre v Medzeve, a v neposlednom rade tematické múzeá. Osobitnú skupinu tvoria zrekonštruované priemyselné pamiatky, ktoré však v súčasnosti slúžia inému účelu. Zvyčajne plnia kultúrnu funkciu (bývalá tabaková továreň v Košiciach, elektrárne v Piešťanoch a Poprade, panelárna a montážne haly Slovnaftu v Bratislave).

Je však dôležité poznamenať, že aj napriek ich potenciálu sa ich návšteva radí zväčša iba ku jednoduchému cestovnému ruchu. Výnimku tvorí azda iba Banská Štiavnica, ktorá pre rozsiahlosť svojho pamiatkového fondu dáva priestor pre rozvoj krátkodobého až strednodobého cestovného ruchu, doplneného o rad ubytovacích a stravovacích služieb.

2. pamiatky s potenciálom pre rozvoj cestovného ruchu po ich rekonštrukcii

Hoci sú tieto pamiatky významné a v mnohých prípadoch aj unikátne, z pohľadu cestovného ruchu nie sú lákavé v takej miere, ako pamiatky zaradené do predošlej kategórie. Zaradili sme sem prípad, ktorým sú viaceré skutočnosti. V prvom rade ide o stav zachovania týchto pamiatok, ktorý nie je vyhovujúci, a preto turistov až tak nezaujme. Sú ale prípady, kedy sú pamiatky síce v dobrom stave, ale ich nevýhodou je ich nedostatok propagácie, a tým aj samotné povedomie verejnosti o týchto pamiatkach. Rovnako zohráva veľkú úlohu aj možnosť prístupu k pamiatkam. Tie sú v mnohých prípadoch ťažko dostupné (husté kroviny, opltenie, ...), alebo je prístup k nim značne obmedzený z dôvodu absentujúceho značenia v teréne, prípadne sa nachádzajú na súkromnom pozemku.

Aj napriek tomu nemožno tvrdiť, že tieto pamiatky nie sú navštevované. Sú vyhadzované veľmi záujmom o históriu, priemysel a architektúru, alebo sú len náhodne navštevované veľmi ľuďmi, ktorí prechádzajú okolo. V každom prípade sa tu nedá hovoriť o komerčnom cestovnom ruchu ako v prípade prvej skupiny pamiatok.

Do tejto kategórie sme zaradili 32 pamiatok (55 pamiatkových objektov), ktoré sú podľa Pamiatkového úradu SR (ale aj podľa nášho terénneho výskumu) v dobrom technickom stave, resp. prebieha ich obnova. Za najhodnotnejšie možno považovať vysoké pece – huta Etelka (Nižná Slaná), Karlova huta (Vlachovo), vysoká pec v Sirku, a vysoká pec Osrbľie – Tri vody. Jedine Františkova huta v Podbielí aspoň čiastočne využila pamiatku na kultúrne

podujatia ako napr. silvestrovská noc na hámri, i ukážky tavenia železnej rudy v rámci dní železiarstva. alším typom pamiatok zaradených do tejto kategórie sú vodné mlyny (Boliarov, Krivany, Vyšná Rybnica, Levice i Pezinok), sýpka v Sládkovi ove, veterný mlyn v Holí i, valcha v He pe, ková ska vyh a (Spišské Tomášovce, Ve ký Lom) i hrn iarska diel a v Šiveticiach.

3. chátrajúce pamiatky s nedostatko ným potenciálom pre rozvoj cestovného ruchu

V tejto kategórii je zaradených 140 pamiatok (214 objektov). Ich technický stav je pod a Pamiatkového úradu SR nevyhovujúci, resp. dezolátny. Dôvodom ich zlého stavebno-technického stavu je prevažne nedostatok finan ných prostriedkov potrebných pre obnovu, bez ktorej sú odsúdené na zánik, aj napriek snahe vlastníkov pamiatok, prípadne aktivistov.

alšou prí inou je žia aj istý druh arogancie a nepochopenia ich hodnôt a významu. udiá skrátka nevidia dôvod, pre o by mali venova svoj as a financie na záchranu nie oho „zbyto ného“, o už dávno neplní svoju funkciu. Devastované sú najmä udové technické pamiatky, ale aj významné fabriky. Obnovy sa žia nedo kali ani také významné pamiatky ako napr. cukrovar v Trebišove z roku 1912, ktorý patril k najmodernejším v Uhorsku a z ktorého zostali už len ruiny, alebo závody Kablo, i Gumon v Bratislave. Najviac technických pamiatok tejto kategórie sa nachádza na Pohroní (okresy Brezno, Žiar nad Hronom a Banská Bystrica), Dolnom Spiši (okresy Gelnica, Spišská Nová Ves), Gemeri (Rož ava, Revúca), Above (Košice okolie) a na Podunajskej nížine v mestách Komárno a Trnava.

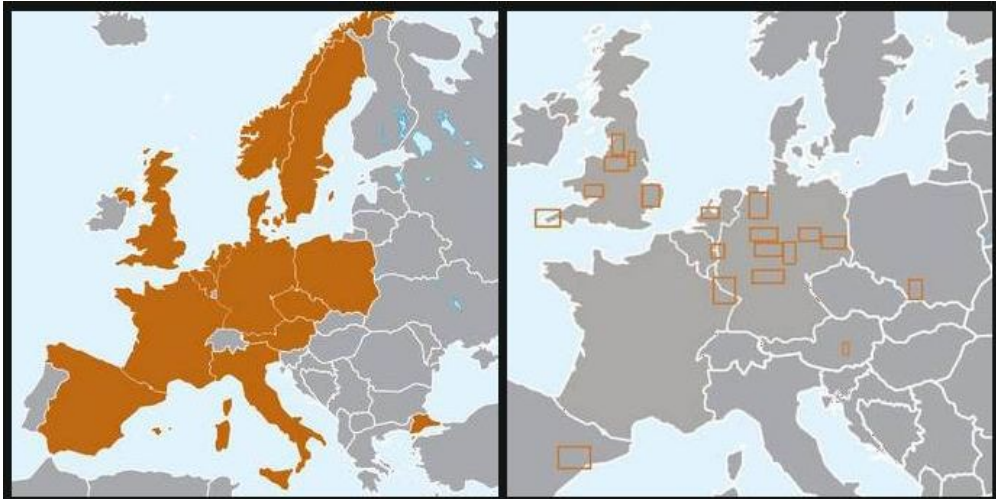
Tematické cesty po pamiatkach industriálneho dedi stva – nový produkt cestovného ruchu

Technické pamiatky je potrebné za leni nenásilnou formou ako sú as iných ponúka ných produktov cestovného ruchu, alebo vytvori samostatný produkt cestovného ruchu založený len na technických pamiatkach, ktorý nebude sú as ou žiadneho iného produktu (Kudela a Lednický 2002).

Zaujímavým a významným po inom bol projekt IBA Emscher Park (Die Internationale Bauausstellung Emscher Park), ktorého zámerom bolo rozvinú turistiku v Porúri v spojení s rozsiahlou regeneráciou devastovaného priemyselného územia. Túto víziu podporili inštitúcie a orgány od úrovne miestnej správy až po iniciatívu spolkovej vlády Nemecka a Európskej únie.

Región je týmto druhom turizmu charakteristický. V posledných desa ro iach stratil takmer všetok svoj priemysel (v dôsledku vy erpania zásob nerastných surovín), a preto vypracoval nové stratégie a preorientoval sa na hospodárstvo zamerané na kultúru (Kulturwirtschaft) (Franková, Kmeco 2006). Ruhrgebiet – Route der Industriekultur (ako sa trasa nazýva) predstavuje okruh dlhý 400 km a tvorí ho 25 kotvených miest, 16 panoramatických výh adov a 13 najkrajších sídiel z rôznych období (Route industriekultur 2016).

Myšlienka postindustriálnej cesty Porúri sa rozvinula do projektu „Európske cesty priemyselného dedi stva“ (Europe Route of Industrial Heritage / ERIH), ktorý finan ne podporila EÚ. Ide o sie najvýznamnejších priemyselných pamiatok v Európe. Cie om projektu je vytvori záujem o spoločné priemyselné dedi stvo a rovnako podpora regióny, mestá a miesta propagujúce priemyselnú históriu ako atrakciu pre cestovný ruch. Základom systému tejto európskej cesty industriálneho dedi stva je 94 najvýznamnejších industriálnych pamiatok Európy, tzv. kotvených miest (anchor points) v 13 európskych krajinách, 19 regionálnych trás v 8 krajinách Európy (Belgicko, Francúzsko, Holandsko, Nemecko, Po sko, Rakúsko, Španielsko a Ve ká Británia) a 13 európskych tematických trás (napr. ažba, manufaktúra, energia, ...). ERIH spája celkovo viac ako tisíc objektov v 43 regiónoch Európy (obr. 4) (ERIH 2016).

Obr. 4. Štáty s objektmi zahrnutými do ERIH (vľavo) a regionálne trasy ERIH (vpravo).
Zdroj: ERIH (2016)

Slovensko sa medzi týmito krajinami nenachádza, hoci už aj u nás je vytvorených niekoľko takýchto projektov. Asi najznámejšia je Slovenská banská cesta, ktorá spája banské mestá a lokality po celom Slovensku s cieľom zvýšiť povedomie o technickom kultúrnom dedičstve prostredníctvom jeho ochrany a sprístupnenia a zvýšiť záujem o poznávací turizmus, predovšetkým v regiónoch po útlme banskej a následnej priemyselnej inžinierstva.

Slovenská železná cesta spájajúca miesta bývalej ťažby železných rúd, výroby a spracovania železa a ďalších kovov. Z najvýznamnejších sú to Košice (Košické hámre), Medzev, Jasov, Štós, Smolník, Prakovce, Gelnica, Rožňava, Betliar, Nižná Slaná, Vlachovo, Dobšiná, Stratená, Tisovec, Sirkovce, Štítnik, Pohorelá, Podbrezová, Ľubietová, Banská Štiavnica, Kremnica atď. Je súčasťou Stredoeurópskej železnej cesty (Mittteleuropäische Eisenstrasse MEES), jednej z kultúrnych ciest registrovaných Európskym inštitútom pre kultúrne cesty so sídlom v Luxemburgu (Slovenská železná cesta 2016).

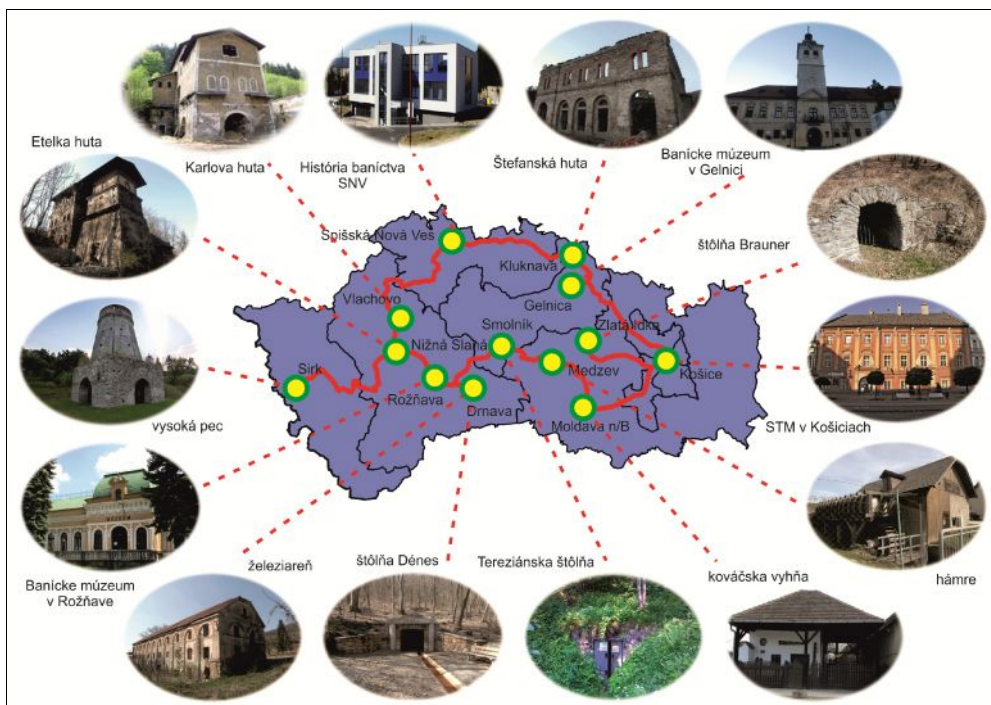
Zaujímavá je aj Barborská cesta, ktorej cieľom je zviditeľniť banské, kultúrne a prírodné zaujímavosti územia bývalých stredoslovenských banských miest a dosiahnuť zvýšenie počtu návštevníkov, ubytovaných hostí a zatriaktívniť túto oblasť prostredníctvom rozšírenia a skvalitnenia služieb pre návštevníkov.

Ďalšia turistická trasa sa nachádza aj v publikácii Sprievodca po technických pamiatkach Banskej Štiavnice a okolia. Pozostáva z troch trás, pričom všetky začínajú v Banskej Štiavnici na Nám. sv. Trojice a spolu zahŕňujú 79 najvýznamnejších banských objektov.

Okrem spomínaných trás existuje aj množstvo národných chodníkov – Národné chodníky Po stopách baníckej inžinierstva (Kremnica a okolie), Národný chodník históriou baníctva v Hnilčíku, Turisticko-národný banský chodník (Handlová a okolie), Pezinský banský národný chodník, Banský národný chodník Špania dolina, Národný chodník Po stopách starého rudného baníctva v Pukanci a iné. Z uvedeného vyplýva, že trasy sa vytvárajú najmä v lokalitách s históriou ťažby a hutníctva. Napokon, práve tieto pamiatky sú na Slovensku najpočetnejšie a najvýznamnejšie.

Projekt Route der Industriekultur Ruhrgebiet v Nemecku nás inšpiroval k vytvoreniu návrhu dvoch nových regionálnych trás na našom území.

Prvá trasa spája významné miesta a lokality baníctva a hutníctva na Gemeri, Spiši a Above. Tieto pamiatky síce nie sú vždy v ideálnom technickom stave, avšak sú natoľko významné, že by si rozhodne zaslúžili rekonštrukciu a väčší záujem zo strany verejnosti (obr. 5).

Obr. 5. Turistická trasa po pamiatkach baníctva a hutníctva v regióne Gemera, Spiša a Abova.

Obr. 6. Turistická trasa po mlynoch na Podunajskej nížine.

Trasa je dlhá 390 km a zahŕňa 12 priemyselných pamiatok a 4 tematické múzeá v 13 obciach. Začína sa v Košiciach, v sídle Slovenského technického múzea. Pokračuje štôlnou Brauner v Zlatej Idke, ktorá je síce prístupná celoročne, no jej portál je zamurovaný a navyše oplostený. Aj napriek tomu ide o významnú banskú lokalitu. Nasleduje Banícke múzeum v Gelnici s možnosťou návštevy štôlne Jozef. Trasa prechádza do Kluknavy k významnej Štefanskej hute, ktorá bola prvou továrňou v Európe, kde sa vyrábala meď, striebro a ortuť elektrolyzou. Ďalšou zastávkou je Spišská Nová Ves, kde sa nachádza pobočka Slovenského technického múzea so stálou expozíciou História baníctva a hutníctva na Spiši. V bezprostrednej blízkosti je aj symbolická banská železná veža Klopp Orth. Trasa ďalej pokračuje do Dediny roka 2005, Vlachova. Tam sa nachádza vysoká pec Karlova huta z roku 1843, ktorá je na univerzite v anglickom Sheffielde evidovaná ako jedna z najvýznamnejších vysokých pecí v Európe. Nevýhodou je, že sa nachádza na súkromnom pozemku a prístup k nej je tak značne obmedzený. Ďalšie dve zastávky na trase sú taktiež lokalitami so zachovalými vysokými pecami – Eteľka huta v Nižnej Slanej z roku 1867 a vysoká pec medzi obcami Rákoš a Sirk z roku 1871. Eteľka huta sa v roku 2014 po dlhých rokoch chátrania dostala do vlastníctva neziskovej organizácie Barbora z Pezinka, ktorá ju plánuje zrekonštruovať do podoby z roku 1910. Nasleduje Banícke múzeum v Rožňave so stálou expozíciou baníctva a hutníctva na Gemeri a za ňou obec Drnava hneď s dvoma zastávkami – zrekonštruovaný portál štôlne Dénes/Dionýz a železiareň, ktorá vyrábala konštrukčné diely pre most Lánchíd spájajúci Peštes Budínom. Trasa ďalej prechádza do Smolníka. Na severozápad od obce sa medzi kopcami Malá Hekrová a Vtáčiky vrch nachádza Tereziánska štôlna, alebo tunel Márie Terézie. Ide o jedinečný dvojkilometrový priechodový kanál, ktorý bol popod horu sekaný ručne a navyše súčasne z oboch strán po dobu 26 rokov (dokončený v roku 1794) a ktorý privádzal vodu z vedľajšej doliny. Zo Smolníka sa presúvame k posledným dvom zastávkam, vysunutým expozíciám Slovenského technického múzea. Prvou z nich je mesto Medzev, ktoré je známe svojimi hámmrami. Kedysi sa ich tu nachádzalo až 109 a vyrábali motyky a rýle známe po celom svete. Zachovalo sa ich však len niekoľko – Schmiedlov a Pöhlov hámor v Šugovskej doline, Bröstlov hámor v Zlatej doline (Goldseifen), Antlov hámor v doline Hummel a Göblov hámor v doline Pivring. V správe Slovenského technického múzea sa v centre mesta nachádza Tischlerov hámor, ktorý bol vytvorený umelo pre muzeálne účely. Poslednou zastávkou je kováčska vyháňňa v Moldave nad Bodvou z roku 1850, ktorá sa ako jedna z mála zachovala v relatívne dobrom stave až dodnes.

Pri návrhu druhej trasy (obr. 6) sme sa zamerali na jeden typ industriálnych pamiatok Podunajskej nížiny – mlyny. Trasa meria 175 km a zahŕňa návštevu 11 mlynov v 10 obciach. Vhodné prírodné predpoklady v tejto lokalite podmienili vznik mlynárstva, ktoré na našom území patrilo k najrozšírenejším remeslám. Na rozdiel od veterných a suchých, tzv. kónských mlynov, ktoré u nás boli pomerne zriedkavé, vodné mlyny sa nachádzali takmer v každej obci. Jediný lodný mlyn na Slovensku sa zachoval v Kolárove na ľavom ramene Malého Dunaja. Komplex je prístupný z brehu dreveným krytým mostom, ktorý je so svojimi 86 metrami najdlhším dreveným mostom v Európe. Mlyn je turistom sprístupnený aj s priľahlým areálom vrátane pece na pečenie chleba, poľnohospodárskych strojov, rybárskych náradí a pohostinského zariadenia (Haberlandová a Mlynka 2007). Mlyn rovnako slúži ako múzeum. K jedinečným patria aj pobrežné kolové mlyny na Malom Dunaji. Tento typ mlynov sa v minulosti vyskytoval takmer na všetkých veľkých európskych riekach, prevažne v mestách. S rozvojom riečnej dopravy a z dôvodu bezpečnostných a hygienických opatrení sa kolové a lodné mlyny z riek postupne vytrácali. Medzi takéto zachované kolové mlyny na Malom Dunaji patrí dvojkolesový mlyn v Jahodnej a vodný mlyn v Dunajskom Klátove, ktoré sú súčasťou Žitnoostrovneho múzea v Dunajskej Strede, a rovnako aj mlyn Jána Maticzu v Tomášikove a Némethov mlyn v Jelke, ktoré sú súčasťou Vlastivedného múzea v Galante.

Trasa pokračuje do obcí Hoste a Vlčkovce, kde sa nachádzajú zachovalé murované mlyny, ktoré sú však súkromným majetkom. Nasleduje Trnava a jej Bellušov plnoautomatizovaný mlyn a prvý trnavský parný mlyn. Ďalšou zastávkou je Schaubmarov mlyn v Pezinku. So svojím zachovaným zariadením je považovaný za najväčší potrubný mlyn na Slovensku, slúži aj ako expozícia inštalácie múzea Slovenskej národnej galérie a je otvorený od utorka do nedele. Cieľom trasy je architektonická skvost – Ludwigov mlyn v Bratislave z roku 1880.

Záver

Priemyselné pamiatky patria vo svete k významným hodnotám, ktorých uchovanie pre budúce generácie je veľmi dôležité z viacerých pohľadov. Sú akýmsi dokladom vývoja výrobných technológií a postupov v krajine, ale na druhej strane môžu byť aj významným lákadlom pre turistov. V poslednom období, kedy sa rozširuje ponuka produktov cestovného ruchu, rastie dopyt po nových formách cestovného ruchu, musia mestá a obce viesť tvrdý boj o návštevníkov a existencia unikátnych historických pamiatok môže byť zaujímavým prvkom pre prilákanie turistov. O tom, že význam pamiatok industriálneho dedičstva pre rozvoj cestovného ruchu vo svete neustále rastie, a oplatí sa ich zachovanie a ochrana, svedčí viacero príkladov z vyspelých európskych krajín ako Nemecko (Porúrie), Švédsko (Norrköping), ale aj zo susednej české republiky (Vítkovice) alebo z Poľska (Wieliczka). Bohužiaľ na Slovensku je ochrane tohto typu historických pamiatok venovaná malá pozornosť.

Na Slovensku sa pritom nachádza takmer 350 priemyselných pamiatok vyhlásených za národné kultúrne pamiatky. Väčšina z nich si však vyžaduje značné investície na obnovu, resp. prevádzku, ktoré bohužiaľ chýbajú. Najviac priemyselných pamiatok sa nachádza na strednom Slovensku v oblasti Štiavnických a Kremnických vrchov a rovnako aj v oblasti Slovenského rudohoria, resp. Spiša a Gemera. Ide o pamiatky baníctva a hutníctva, ktoré mali v týchto regiónoch bohatú históriu. Naopak, najmenej pamiatok je situovaných v marginálnych oblastiach Oravy, Kysúc a severovýchodného Slovenska, ktoré boli počas Uhorska priemyselne zaostané a boli industrializované až počas socializmu. Z hľadiska odvetvového členenia priemyselných pamiatok sú najpočetnejším druhom pamiatky baníctva, hutníctva a potravinárskeho priemyslu.

Z hľadiska potenciálu (hlavne ich technického stavu a dostupnosti) pre rozvoj cestovného ruchu sme pamiatky industriálneho dedičstva rozdelili do troch skupín. Bohužiaľ najviac ich patrí do tretej skupiny: chátrajúce s nedostatkom potenciálom. Pre zvýšenie povedomia o existencii skúmaného typu pamiatok sa nám javí vhodná ich prezentácia formou tematických trás. Navrhli sme dve nové trasy: turistická trasa zameraná na pamiatky baníctva a hutníctva na Gemeri, Spiši a Above a trasa zameraná na mlyny na Podunajskej nížine.

Týmto príspevkom sme sa snažili priblížiť komplexnú problematiku priemyselných pamiatok na Slovensku, ktoré sú v oblasti cestovného ruchu oproti západnej Európe stále nedostatkom chránené, propagované a využívané, a to aj napriek ich vysokému potenciálu a spoločenskému významu.

Literatúra:

- BUJOK, P., KLEMPA, M., JELÍNEK, J., PORZER, M., RODRÍGUEZ GONZALEZ, M.A.G. 2015: Industrial tourism in the context of the industrial heritage. *GeoJournal of Tourism*, 15(1), 81-93.
- CUDNY, W., HORÁK, M. 2016: The tourist function in a car factory Audi Forum Ingolstadt example. *Bulletin of Geography*, 33(1), 23-38.
- DOLNÍ VÍTKOVICE 2016: *Národní kulturní památka Hlubina*. Dostupné na: <http://www.dolnivitkovice.cz/nkp-hlubina>.

- DVO ÁKOVÁ, E. 2008: Problematika ochrany dochovaného technického dedičstva. In *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 19*. Bratislava (Pamiatkový úrad Slovenskej republiky), 47-53.
- EDWARDS, J. A., LLURDES I COLT, J., C. 1996: Mines and Quarries, Industrial Heritage Tourism. *Annals of Tourism Research*, 23(2), 341-363.
- ERIH 2016: *European Route of Industrial Heritage*. Meersbuch (ERIH – European Route of Industrial Heritage e.V). Dostupné na: <http://www.erih.net/>.
- FRANKOVÁ, M., KMECO, J. 2006: Technické pamiatky a ich využitie v kultúrnom cestovnom ruchu. *Ekonomická revue cestovného ruchu*, 39(4), 208-216.
- GLAZER-OPITZ, Z., KULLA, M., SPIŠIAK, P. 2012: Vodné mlyny na Slovensku ako fenomén kultúrneho dedičstva. *Geografické informácie*, 16(1), 67-76.
- GOODAL, B. 1993: Industrial Heritage and Tourism. *Built Environment* 19(2), 93-104.
- HABERLANDOVÁ, K., MLYNKA, L. 2007: *Kultúrne krásy Slovenska – Technické pamiatky*. Bratislava (Dajama). 108 p.
- HALLON, J. 2010: História slovenského cukrovarníctva do roku 1938. *Listy cukrovarníckej a epigrafickej*, 126(7-8), 224-227.
- HANUŠIN, J. 2014: *Priemyselné objekty na starých pohraničných hraniciach*. Bratislava (Dajama). 96 p.
- HOSPERS, D. J. 2002: Industrial Heritage Tourism and Regional Restructuring in the European Union. *European Planning Studies*, 10(3), 397-404.
- HRONĀEK, Pe., HRONĀEK, Pa. 2012: The usage of the agrarian technical monuments built by the first half of the 20th century in tourism. *Acta geoturistica*, 3(2), 18-28.
- JANKOVĀ, V., KRIŽANOVĀ, E., LICHNER, J., PUŠKĀR, I., PUŠKĀROVĀ, B. 1978: *Pamiatky na Slovensku. Súpis pamiatok IV*. Bratislava (Obzor), 736 p.
- JONSEN-VERBEKE, M. 1999: Industrial heritage: A nexus for sustainable tourism development. *Tourism geographies*, 1(1), 70-85.
- KOPŠO, E. 1992: *Geografia cestovného ruchu*. Bratislava (Slovenské pedagogické nakladateľstvo), 327 p.
- KUDELA, L., LEDNICKÝ, V. 2002: Úloha technických pamiatok v rozvoji slovenského cestovného ruchu. *Ekonomická revue cestovného ruchu*, 35(3), 152-161.
- LABANI, E., LOBODOVĀ, D. 2006: Hutnícke pamiatky na území Slovenska. In Schmiedl, J., Weigner, L. eds. *Dejiny hutníctva na Slovensku*. Košice (Zväz hutníctva, ťažobného priemyslu a geológie Slovenskej republiky – Banská agentúra), 364-382.
- LANE, B., KASTENHOLZ, E., LIMA, J., MAJEWSKI, J. 2013: *Industrial Heritage and Agri/Rural Tourism in Europe*. Brussels (European Parliament's Committee on Transport and Tourism). Dostupné na: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/495840/IPOL-TRAN_ET\(2013\)495840_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/495840/IPOL-TRAN_ET(2013)495840_EN.pdf).
- MARIOT, P. 1983: *Geografia cestovného ruchu*. Bratislava (Vydavateľstvo VEDA), 252 p.
- MAZĀ, J. 2003: *Technické kultúrne pamiatky*. Vysokoškolské skripta. Ostrava (Vysoká škola báňská – Technická univerzita).
- McKERCHER, B. 2002: Towards a classification of cultural tourists. *International Journal of Tourism Research*, 4, 29-38.
- MLYNKA, L. 1988: Súčasný stav ochrany technických pamiatok na Slovensku. In Mlynka, L. ed. *Ochrana banských technických pamiatok na Slovensku*. Bratislava (Alfa). 13-27.
- MLYNKA, L. 2008: Technické pamiatky. In Gregorová, J., Gregor, P., et al. eds. *Prezentácia architektonického dedičstva II. (Ochrana historických typologických druhov, ako predpoklad zachovania diverzity architektonického dedičstva)*. Bratislava (Perfekt). 132-143.

- NITRALIVE 2016. *Výstavba a rozvoj mesta. Nákupné centrá*. Dostupné na: <http://www.nitralive.sk/info-o-nitre/39-nakupne-centra-v-nitre>.
- OTRUBOVÁ, E. 2003: *Humánna geografia II. Geografia zahrani ného obchodu, geografia cestovného ruchu*. Košice (UPJŠ), 106 p.
- PÚSR 2015. *Register národných kultúrnych pamiatok – tabu kové zoznamy*. Bratislava (Pamiatkový úrad Slovenskej republiky). Dostupné na: <http://www.pamiatky.sk/sk/page/register-nkp-tabulkove-zoznamy>.
- ROUTE INDUSTRIEKULTUR 2016: *Ankerpunkte: Erlebnisorte und Meilensteine der Industriekultur*. Dostupné na: <http://www.route-industriekultur.ruhr/ankerpunkte.html>.
- RUDD, M. A., DAVIS, J. A. 1998: Industrial heritage tourism at the Bingham Canyon copper mine. *Journal of Travel Research*, 36(3), 85-89.
- SLOVENSÁ ŽELEZNÁ CESTA 2016: Lokality slovenskej železnej cesty. Dostupné na: <http://www.zeleznacesta.sk/index.php/sk/media-sk>.
- TIMOTHY, D. J. 2011: *Cultural Heritage and Tourism. An Introduction*. Bristol (Channel View Publications), 508 p.
- TIMOTHY, D. J., BOYD, S. W. 2003: *Heritage Tourism*. Pearson Education, 327 p.
- TRANS EUROPE HALLES 2016: Projects. Dostupné na: <http://teh.net/projects/>.
- WORDPRESS.COM 2016: *Out and Up Date: Staré mlyny v Nitre*. Dostupné na: <https://upandoutdate.wordpress.com/stare-mlyny-v-nitre/>.
- YALE, P. 1998: *From Tourist Attractions to Heritage Tourism*. Huntingdon (Elm Publications), 368 p.
- ZÁKON . 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu.

Sights of Industrial Heritage and Their Importance for Developing Tourism in Slovakia

Gabriela STAŠÁKOVÁ, Marián KULLA

Summary: *The paper deals with sights of industrial heritage in Slovakia and their importance in developing tourism. Whereas the industrial heritage is perceived as valuable in Western Europe, our region is preserved with only partial understanding and little interest to it. Unfavourable technical conditions of sights, lengthy course of their registration and indifferent attitude of public bodies have led to their gradual extinction.*

In Slovakia there are currently more than 300 registered industrial sights unevenly distributed over the territory. Most of them are situated in the Banská Bystrica and Košice regions, thanks to rich mining and steeling traditions. The least of them could be found in marginal regions of the Orava, Kysuce and the north-east part of Slovakia that were underdeveloped during the Kingdom of Hungary and the industrialization affected them as late as in the socialist period. Apart from the mining and steeling sights, there are also many food-processing sites, mainly mills that are rather evenly distributed.

The paper suggests several ways how to exploit the former industrial areas for tourism purposes. The positive example is the conversion of formerly tobacco factory in Košice (Taba ka Kulturfabrik), steam plant in Poprad (the Tatranská Gallery) or production hall in area of Slovnaft in Bratislava (Refinery Gallery).

One of the possible products of tourism promoting the sights is to prepare the routes connecting these important elements of our history. In Europe one can familiarise with

Route der Industriekultur in Germany, in Slovakia the Iron route or Barbora route. Our paper introduces the new products: tourist route in Gemer, Spiš and Abov regions (includes the mining and steeling sights) and tourist route of mills in the Podunajská lowland.

Fig. 1. *Distribution of industrial sights in the region of Slovakia*

Fig. 2. *Spatial distribution of industrial sights in Slovakia registered as National Cultural Sights*

Fig. 3. *Conversion of mills in Nitra*

Fig. 4. *States with objects included in ERIH (left) and regional routes of ERIH (right)*

Fig. 5. *Tourist route of mining and steeling sights in regions of Gemer, Spiš and Abov*

Fig. 6. *Tourist route of historical mills in the Podunajská lowland*

Adresy autorov:

Mgr. Gabriela Stašáková
Ústav geografie, Prírodovedecká fakulta, UPJŠ Košice
Jesenná 5, 040 01 Košice
gabriela.stasakova@gmail.com

Mgr. Marián Kulla, PhD.
Ústav geografie, Prírodovedecká fakulta, UPJŠ Košice
Jesenná 5, 040 01 Košice
marian.kulla@upjs.sk